অধ্যায় ১২ ঃ কালিদাসৰ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্*

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ মহাকবি কালিদাসৰ পৰিচয়
১২.৩.১ কালিদাসৰ ৰচনাৱলী
১২.৪ নাটকৰ লক্ষণ
১২.৫ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ নামকৰণৰ তাৎপর্য
১২.৬ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ কথাবস্তু
১২.৬.১ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ বিষয়বস্তুৰ উৎস
১২.৬.২ নাটকখনৰ প্রস্তাৱনা আৰু প্রত্যেক অংকৰ সাৰাংশ
১২.৬.৩ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম*ৰ চৰিত্র চিত্রণ
১২.৬.৪ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম* নাটকৰ প্রকৃতি চিত্রণ
১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৮ অধিক জানিবলৈ
১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
১২.১০ আর্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- কালিদাসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- কালিদাসৰ ৰচনাৱলীৰ কথা জানিব পাৰিব
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ বিষয়বস্তু অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ বিষয়বস্তুৰ আধাৰ গ্রন্থৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- সংস্কৃত নাটকৰ লক্ষণৰ কথা জানিব পাৰিব
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকখনৰ নামকৰণৰ তাৎপর্যৰ কথা জানিব পাৰিব
- প্রস্তাৱনা আৰু প্রতিটো অংকৰ সাৰাংশ অৱগত হ'ব পাৰিব
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম*ৰ মূল চৰিত্রকেইটা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম*ৰ চতুর্থ অংকৰ তাৎপর্য বিচাৰ কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

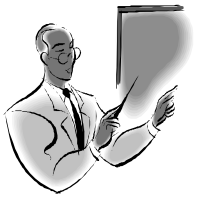
স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা এইয়া দ্বাদশ পাঠ্যবিষয়ৰ ষষ্ঠ তথা শেষ অধ্যায়। ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত আপুনি শূদ্রকৰ

এই সম্পৰ্কত বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজসভাৰ নৱৰত্নৰ ভিত্তিত মেক্সমুলাৰৰ মত অনুসৰি কালিদাসৰ আবিৰ্ভাৱৰ সময় ষষ্ঠ শতিকাৰ মাজভাগ বুলি ঠাৱৰ কৰা হৈছে। কালিদাসৰ ৰচনাত মহাকাল, শিপ্ৰা নদী আৰু উজ্জয়িনী নগৰীৰ বিৱৰণ বিস্তৃত ৰূপত পোৱা যায়। কালিদাসে আগবঢ়োৱা উজ্জয়িনীৰ বৰ্ণনালৈ চাই তেওঁৰ জন্মস্থান উজ্জয়িনী বুলি ক'ব পাৰি।

১২.৩.১ কালিদাসৰ ৰচনাৱলী

আপুনি জানে যে মহাকবি কালিদাসে নাটক আৰু কাব্য ৰচনা কৰি সংস্কৃত সাহিত্যৰ ভঁৰাল চহকী কৰি থৈছে। তেওঁ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্, মালৱিকাগ্নিমিত্রম্* আৰু *বিক্রমোৰ্বশীয়ম্* নমেৰে তিনিখন নাটক ৰচনা কৰিছে। তদুপৰি তেওঁ *কুমাৰসম্ভৱম্* আৰু *ৰঘুবংশম্* নামৰ দুখন মহাকাব্য ৰচনা কৰি গৈছে। *মেঘদূতম্* তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত এখন খণ্ডকাব্য। ভাৰতবৰ্ষৰ ছটা ঋতুৰ বৰ্ণনাৰে তেওঁৰ *ঋতুসংহাৰ* নামেৰে আন এখন কাব্যও ৰচনা কৰিছে।

এইবোৰৰ বাহিৰেও কালিদাসে *অম্বাস্তৱ, কল্যাণস্তৱ, কালীস্তোত্র, ঘটকর্পৰ, নলোদয়, পুষ্পবাণবিলাক, শৃঙ্গাৰতিলক, শ্রুতবোধ* আদি ৰচনা কৰিছিল। তদুপৰি *মকৰন্দস্তৱ, গঙ্গাষ্টক, চণ্ডিকাদণ্ডকস্তোত্র, নৱৰত্নমালা, চর্চাস্তৱ, দুর্ঘটকাব্য, জ্যোতির্বিদাভৰণ, ৰাক্ষসকাব্য, শৃঙ্গাৰসাৰকাব্য, লক্ষ্মীস্তৱ, বিদ্বদ্বিনোদকাব্য, শ্যামলাদণ্ডক, শৃঙ্গাৰৰসাষ্টক, বৈদ্যমনোৰমা, ৰত্নকোষ* আদি কাব্যও কালিদাসৰ ৰচনা বুলি বহুতো পণ্ডিতে ক'ব খোজে।

জানি থোৱা ভাল

- কিম্বদন্তিমতে কালিদাস মহামূৰ্খ আছিল। ঘৈণীয়েকে তেওঁক ভৰ্ৎসনা কৰি ঘৰৰ পৰা উলিয়াই দিছিল। পিছত তেওঁ কালীদেৱীক তপস্যা কৰি সিদ্ধি লাভ কৰি কবিত্ব শক্তি লাভ কৰে।
- তপস্যাত সিদ্ধি লাভ কৰি ঘৰলৈ উভতি আহি তেওঁ ঘৈণীয়েকক সম্বোধন কৰি 'অস্তি কশ্চিৎ বাক্ বিশেষ ঃ' অৰ্থাৎ কিবা এটা বিশেষ কথা আছে বুলি কয়।
- পিছত কালিদাসে 'অস্তি' ক্রিয়া পদেৰে *কুমাৰসম্ভৱ* মহাকাব্য ৰচনা কৰিলে (অস্ত্যুত্তৰস্যাং দিশি...)। 'কশ্চিৎ' পদেৰে তেওঁ *মেঘদূত* খণ্ডবাক্য ৰচনা কৰিলে (কশ্চিৎকান্তা বিৰহগুৰুণা...)। তেওঁ 'বাক্' শব্দেৰে *ৰঘুবংশ* মহাকাব্য ৰচনা কৰিলে (ৰাগার্থাবিব সম্পৃক্তৌ বাগর্থৌ প্রতিপত্তয়ে...)। 'বিশেষঃ' পদেৰে তেওঁ *ঋতুসংহাৰ* কাব্য ৰচনা কৰিলে।
- আপুনি ওপৰত উল্লিখিত চাৰিখন কাব্যৰ প্রথম শব্দ হিচাপে ক্রমে 'অস্তি', 'কশ্চিৎ', 'বাক্' আৰু 'বিশেষঃ' এই চাৰিটা পদৰ প্রয়োগ পাব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ মহাকবি কালিদাস আৰু তেওঁৰ ৰচনাৰাজিৰ বিষয়ে এটি চমুটোকা লিখক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সংস্কৃত নাটকৰ লক্ষণৰ ওপৰত এটি সংক্ষিপ্ত টোকা যুগত কৰক। (৭৫টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নামটিৰ তাৎপৰ্য নিৰূপণ কৰক। (৭৫টা শব্দৰ ভিতৰত)

১২.৬ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ কথাবস্তু

আপুনি শকুন্তলা নাটকৰ চমু পৰিচয় লাভ কৰিলে। এতিয়া এই শাখাত নাটকখনৰ মূল কাহিনীৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব। আপুনি গম পালে যে দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ প্ৰণয় কাহিনীয়েই হৈছে শকুন্তলা নাটকৰ মুখ্য বিষয়বস্তু। কাহিনীভাগ এনেকুৱা—

হস্তিনাপুৰৰ ৰজা দুষ্যন্ত মৃগয়ালৈ গৈ মালিনী নদীৰ পাৰত অৱস্থিত কণ্ব মুনিৰ আশ্রমত উপস্থিত হয়। কণ্ব মুনি আশ্রমত নথকা অৱস্থাত ৰজাই শকুন্তলাৰ ৰূপত মুগ্ধ হৈ গন্ধৰ্ব প্ৰথা অনুসৰি শকুন্তলাক বিয়া কৰায়। পিছত কণ্বই তপস্যাৰ বলত সেই কথা গম পাই শকুন্তলাক দুষ্যন্তৰ প্রাসাদলৈ শাৰ্ঙ্গৰব, শাৰদ্বত আৰু গৌতমীৰ লগত পঠায়। দুৰ্বাসাৰ অভিশাপৰ কাৰণে ঘটনাক্রমে ৰজাই শকুন্তলাক পাহৰি যায়। প্রত্যাখ্যানত শকুন্তলাক সানুমতীয়ে অদৃশ্য ৰূপত আকাশলৈ লৈ যায়। ইপিনে শক্রাৱতাৰৰ মাছমৰীয়াৰ হাতত আঙঠিটো পাই ৰজাই শকুন্তলাৰ লগত তেওঁৰ প্রণয়ৰ সকলো কথা স্মৰণ কৰে। তেতিয়া ৰজাই শকুন্তলাক পাবলৈ অতিকৈ ব্যগ্র হৈ পৰে। শকুন্তলাৰ চিন্তাত ৰজা ক্ষীণাই যায়। ইপিনে মাতলিয়ে বিদূষকক আক্রমণ কৰে আৰু তেতিয়া ৰজাৰ পৰাক্রম জাগ্রত হৈ উঠে। মাতলিয়ে ৰজাক সাক্ষাৎ কৰি সকলো কথা বিৱৰি কয় আৰু দেৱৰাজ ইন্দ্রৰ আদেশত যে তেওঁ তালৈ আহিছে তাকো ব্যক্ত কৰে। ইন্দ্রই দুষ্যন্তক ৰাক্ষসক বধ কৰিবলৈ আমন্ত্রণ জনাইছে বুলি মাতলিয়ে ৰজাক জানিবলৈ দিয়ে। দেৱৰাজ ইন্দ্রৰ সেই আমন্ত্রণত ৰজা দুষ্যন্তই নিজকে ধন্য মানে আৰু লগে লগে মাতলিৰ লগত ৰথত আৰোহণ কৰি স্বৰ্গৰাজ্যলৈ যায়। ৰাক্ষস নিধন কৰি উভতি আহোঁতে ৰজাই বাটত মাৰীচৰ আশ্রম দেখা পাই তাত অৱতৰণ কৰে। আশ্রমত কণমানি বালক সর্বদমনক দেখি ৰজাৰ মনত বাৎসল্য ভাবৰ সঞ্চাৰ হয়। পিছত শকুন্তলাৰ লগতো ৰজাৰ সাক্ষাৎ হয় আৰু মাৰীচৰ আশ্রমত দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ পুনর্মিলন হয়। এয়াই হৈছে কালিদাস ৰচিত *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ বিষয়বস্তুৰ সাৰাংশ।

অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকত অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাৰ চৰিত্ৰ কবি কালিদাসৰ নিজা সংযোজন।

এইবোৰৰ উপৰিও আপুনি জানিব যে *মহাভাৰতৰ* কাহিনীত শকুন্তলাৰ জন্ম-বৃত্তান্ত শকুন্তলাই প্ৰথমতেই ৰজাক নিজে কৈছে। কিন্তু নাটকত শকুন্তলাৰ জন্ম-বৃত্তান্ত অনসূয়াৰ মুখেৰে ব্যক্ত কৰোৱা হৈছে।

নাটকত গন্ধৰ্ব প্ৰথামতে ৰজাই নিজেই শকুন্তলাক বিয়া কৰালে। কিন্তু নাটকত অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাৰ মতৰ সাপেক্ষত গন্ধৰ্ব বিবাহ সম্পন্ন হোৱা দেখুৱা হ'ল। তদুপৰি নাটকত কণ্ব মুনিক শকুন্তলাৰ দৈৱ উপশমৰ বাবে কণ্ব মুনিয়ে সোমতীৰ্থলৈ যোৱাৰ কথা কোৱা হৈছে। কিন্তু মূল কাহিনীত ফল-মূল সংগ্ৰহৰ বাবেহে কণ্ব ঋষিয়ে আশ্ৰমৰ বাহিৰলৈ গৈছে বুলি কোৱা হৈছে।

নাটকখনত শকুন্তলাৰ প্ৰত্যাখ্যান আৰু সানুমতীৰ অদৃশ্য ৰূপত শকুন্তলাক ৰাজপ্ৰাসাদৰ পৰা লৈ যোৱা আদি ঘটনা কবিৰ নিজা কল্পনাৰে সংযোজিত কৰা হৈছে। মাৰীচৰ আশ্ৰমৰ বৃত্তান্ত সম্পূৰ্ণকৈ কালিদাসৰ নিজা সৃষ্টি।

নাটকখনৰ চতুৰ্থ অংকত সংযোজিত দুৰ্বাসাৰ আগমন আৰু শকুন্তলাক অভিশাপ দিয়াৰ কথাটো কবি কালিদাসৰ নিজা সংযোজন। *মহাভাৰতৰ* মূল কাহিনীত এইটো নাই।

এইদৰে দেখা যায় যে কালিদাসে নাটকখনৰ কাহিনীত বহুতো কথা নিজাকৈ যোগ দি কাহিনীক বেছি মনোৰম কৰিছে। তাতেই কালিদাসৰ কৃতিত্ব নিহিত বুলি ক'ব পাৰি।

১২.৬.২ নাটকৰ প্ৰস্তাৱনা আৰু প্ৰত্যেক অংকৰ সাৰাংশ

শকুন্তলা নাটকখনৰ আৰম্ভণিত নান্দীশ্লোক পাঠ কৰা হয়। নান্দী শ্লোক পাঠৰ অন্তত সূত্ৰধাৰে মঞ্চত প্ৰৱেশ কৰে আৰু নটীক মঞ্চলৈ আহিবলৈ আহ্বান কৰে। সূত্ৰধাৰে নটীক কয় যে কালিদাস ৰচিত *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকখনৰ অভিনয়েৰে দৰ্শকবৃন্দক সন্তুষ্ট কৰা হ'ব। এতেকে নটীয়ে অভিনেতাৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখিবলৈ অনুৰোধ জনাইছে। নটীয়ে ক'লে যে, সূত্ৰধাৰৰ তত্ত্বাৱধানত কোনো বিষয়তেই ত্ৰুটি নহ'ব। সূত্ৰধাৰে জনালে যে নাটকৰ অভিনয় শেষ নোহোৱালৈকে অভিনয় সাৰ্থক হোৱা বুলি ক'ব নোৱাৰি। তাৰপিছত সূত্ৰধাৰৰ আদেশ অনুসৰি নটীয়ে গ্ৰীষ্ম ঋতুৰ অৱলম্বনত এটি গীত পৰিবেশন কৰিলে। সূত্ৰধাৰে নটীৰ গীতৰ যথেষ্ট প্ৰশংসা কৰিলে আৰু কোনখন নাটকৰ অভিনয়েৰে দৰ্শকবৃন্দক সন্তুষ্ট কৰা হ'ব বুলি নটীক সুধিলে। তেতিয়া নটীয়ে সূত্ৰধাৰে পূৰ্বতে কালিদাস ৰচিত *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটক অভিনীত হ'ব বুলি কৰা ঘোষণাৰ কথা জনালে। ৰজা দুষ্যন্তক হৰিণা পহুটোৱে আকৰ্ষণ কৰি লৈ যোৱাৰ দৰে নটীৰ সুললিত কণ্ঠস্বৰত সূত্ৰধাৰেও পূৰ্বতে কৰা সেই ঘোষণা বিস্মৃত হৈছে।

প্ৰস্তাৱনা ঃ সংস্কৃত নাটকৰ এটি পৰিভাষা। প্ৰত্যেক নাটকৰ প্ৰথম অংক আৰম্ভ হোৱাৰ ঠিক পূৰ্বতে নটী, বিদূষক বা পাৰিপাৰ্শ্বিকে সূত্ৰধাৰৰ লগত আলাপৰ জৰিয়তে নাট্যকাৰৰ পৰিচয় আৰু নাটকৰ মূল কথা-বস্তুৰ আভাস যি অংশত দিয়ে তাক প্ৰস্তাৱনা বোলা হয়। প্ৰস্তাৱনাক আমুখ বুলিও কোৱা হয়।

আত্মপ্রকাশ কৰিবলৈ গৈয়ো ৰৈ গ'ল। নিজৰ পৰিচয় লুকাই ৰাখি তেওঁ শকুন্তলাৰ সমুখত উপস্থিত হ'ল। প্ৰথম দৰ্শনতেই দুষ্যন্ত শকুন্তলাৰ ৰূপ-লাৱণ্যত বাৰুকৈয়ে আকৃষ্ট হ'ল আৰু শকুন্তলাৰ বিষয়ে কথা জানি ল'লে। ৰজাই জানিলে যে, কণ্ব ঋষিয়ে উপযুক্ত পাত্ৰ পালে শকুন্তলাক বিয়া দিব। অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাই সেইজনেই যে ৰজা দুষ্যন্ত সেইটো বুজি পালে। তেনেতে আশ্ৰমৰ আনফালে বনৰীয়া দঁতাল হাতীৰ আবিৰ্ভাৱ হোৱা বুলি শুনি ৰজাই তাপসীসকলক আশ্ৰমলৈ যাবলৈ দি তেওঁ ছাউনীলৈ বুলি উভতি গ'ল।

দ্বিতীয় অংক ঃ বিষণ্ণ বিদূষকৰ প্ৰৱেশেৰে দ্বিতীয় অংকৰ আৰম্ভ সূচিত হয়। মৃগয়াবিহাৰী ৰজাৰ লগত থাকি বিদূষক অতি শ্ৰান্ত আৰু ক্লান্ত হৈ পৰিছিল। বিদূষকে কাঠৰ দণ্ড এডাল অৱলম্বন কৰি অৱস্থান কৰি থাকিল। সেই সময়ত পৰিচাৰিকাৱে বেষ্টিত অৱস্থাত ৰজা দুষ্যন্তই মঞ্চত প্ৰৱেশ কৰিলে। মৃগয়ালৈ আহি ৰজাৰ লগত থাকি অতিপাত কাতৰ হৈ পৰা বিদূষকে সেনাপতিৰ লগত যুক্তি কৰি মৃগয়া বাতিল কৰিবলৈ পৰামৰ্শ কৰিলে। শেষত ৰজা দুষ্যন্তয়ো তাত সন্মতি জনালে। ৰজাই আশ্ৰমত শকুন্তলাক দেখাৰে পৰা তেওঁৰ মনত হোৱা প্ৰতিক্ৰিয়াৰ কথা বিদূষকক ব্যক্ত কৰিলে। শকুন্তলাৰ বিষয়ে কথা পাতি থাকোতেই আশ্ৰমৰ পৰা দুজন তাপসকুমাৰ আহি অনুৰোধ কৰিলে যে ৰজাই আশ্ৰমৰ যজ্ঞ যাতে বিঘিনি নোহোৱাকৈ সম্পাদিত হয় তাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। কাৰণ তপস্বীৰ যজ্ঞ ৰক্ষা কৰাটো ৰজাৰ কৰ্তব্য। এতেকে ৰজা আশ্ৰমলৈ গৈ যজ্ঞ ৰক্ষা কৰিব লাগে। দুষ্যন্তই সেই আমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিলে। এইদৰে ৰজাই দ্বিতীয়বাৰ আশ্ৰমলৈ যোৱাৰ সুযোগ পালে। সেই সময়ত ৰাজধানীৰ পৰা দূত এজন আহি পুত্ৰ-পিণ্ড-যজ্ঞত ৰজাই উপস্থিত থাকিব লাগে বুলি ৰাজমাতৃৰ আদেশ নিবেদন কৰিলে। ৰজাই আশ্ৰমক উপদ্ৰৱৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ নিজে তাত থাকিব লাগে বুলি কৈ বিদূষকক ৰাজধানীলৈ পঠিয়াই দিলে।

পুত্ৰ-পিণ্ড-যজ্ঞ ঃ মাতৃয়ে পুত্ৰৰ মঙ্গল কামনা কৰি উপবাসে থাকি পালন কৰা ব্ৰত।

তৃতীয় অংক ঃ তৃতীয় অংকৰ আৰম্ভ হয় বিষ্কম্ভকেৰে। তাত শকুন্তলাৰ মানসিক অৱস্থাৰ কথা শিষ্য এজনে জানিবলৈ দিয়ে। শিষ্যজনে প্ৰিয়ম্বদাৰ পৰা শকুন্তলাৰ বৃত্তান্তৰ বিষয়ে অৱগত হয়। গৌতমীৰ হাতত শান্তিপানী শকুন্তলাৰ বাবে পঠিয়াই দিব বুলি কৈ শিষ্যই মঞ্চৰ পৰা প্ৰস্থান কৰে। এইখিনিতেই বিষ্কম্ভকৰ অন্ত পৰে।

বিষ্কম্ভক ঃ বিষ্কম্ভক সংস্কৃত নাটকৰ এটি পৰিভাষা। নাটকৰ ঘাই কাহিনীৰ ঘটি যোৱা ঘটনা আৰু ঘটিবলগীয়া ঘটনাৰ আভাস য'ত দিয়া হয় তাক বিষ্কম্ভক বোলা হয়।

বিষ্কম্ভকৰ পিছতেই ৰজা দুষ্যন্তই মঞ্চত প্ৰৱেশ কৰে। ৰজাই নানা ধৰণে তেওঁৰ মনৰ কামজৰ্জৰিত ভাব ব্যক্ত কৰে। সেই অৱস্থাতেই সখী দুই গৰাকীৰে সৈতে শকুন্তলাৰ প্ৰৱেশ দেখুওৱা হয়। শকুন্তলাক দেখি দুষ্যন্তই শকুন্তলাৰ তেনেকুৱা অৱস্থাৰ কাৰণনো কি সেইটো ভাবিবলৈ ধৰে। অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাৰ কথাৰ পৰা আৰু লগতে শকুন্তলাৰ শাৰীৰিক অৱস্থাৰ পৰা শকুন্তলা যে দুষ্যন্তৰ প্ৰতি বাৰুকৈয়ে আসক্তা সেইটো ৰজাই ভালকৈ বুজিব পাৰিলে। সখী দুগৰাকীৰ কথামতে শকুন্তলাই পদুমৰ পাতত নখেৰে ৰজালৈ প্ৰণয়পত্ৰ লিখিলে। ৰজা দুষ্যন্তই সেই সকলো কথা শুনি বৰ ভাল পালে। শকুন্তলাই চিঠিখন সখী দুগৰাকীক পঢ়ি শুনাওঁতে ৰজাই

ধৰিলে। শকুন্তলাই অনসূয়া আৰু প্ৰিয়ম্বদাক ওচৰত বহুৱালে। তেওঁলোকে শকুন্তলাক নানা প্ৰসাধন সামগ্ৰীৰে সজাবলৈ ধৰিলে। সকলোৱে শকুন্তলাক আশীৰ্বাদ কৰিলে। সমাপ্ত হোৱা হোমৰ বেদী প্ৰদক্ষিণ কৰিবলৈ কাশ্যপ মুনিয়ে শকুন্তলাক ক'লে। অগ্নি প্ৰদক্ষিণৰ পিছত হস্তিনাপুৰলৈ যাবলৈ সকলো শিষ্য প্ৰস্তুত হ'ল আৰু শকুন্তলাক বাট দেখুৱাই লৈ যাবলৈ কাশ্যপে আদেশ দিলে। বিদায়ৰ সময়ত আশ্ৰমৰ তৰু-লতিকা, পশু-পক্ষী শোকত ম্ৰিয়মান হ'ল। হৰিণাটোৱে শকুন্তলাৰ কাপোৰৰ আঁচলত কামুৰি ধৰিলে। শকুন্তলাই বনজ্যোৎস্নাক আলিংগন কৰি বিদায় ল'লে। কাশ্যপ মুনিয়ে জলাশয়ৰ কাষলৈকে শকুন্তলাৰ লগত গ'ল আৰু শকুন্তলাক বিভিন্ন উপদেশ প্ৰদান কৰি বিদায় দি আশ্ৰমলৈ উভতি আহিল। গোটেই আশ্ৰম শূন্য যেন লাগিবলৈ ধৰিলে। কাশ্যপ মুনিয়ে শকুন্তলাক পতিগৃহলৈ পঠাই নিশ্চিন্ত হ'ল।

পঞ্চম অংক ঃ আসনত বহি থকা ৰজা, বিদূষক আৰু পৰিজনৰ প্ৰৱেশেৰে নাটকখনৰ পঞ্চম অংক আৰম্ভ হয়। বিদূষকে নেপথ্যত শুনিবলৈ পোৱা হংসপদিকাৰ কণ্ঠস্বৰলৈ ৰজাৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিলে। হংসপদিকাক সান্ত্বনা দিবলৈ ৰজাই বিদূষকক পঠাই দিলে। দুষ্যন্ত অকলে বহি থাকোঁতে কঞ্চুকী ৰজাৰ ওচৰলৈ আহি ঋষি কণ্বৰ আশ্ৰমৰ পৰা তপস্বীসকল আৰু লগতে তিৰোতা মানুহো যে ৰজাক লগ ধৰিবলৈ আহিছে সেইটো ৰজাক জনালে। ৰজাই তপস্বীসকলক লগ ধৰিবলৈ অগ্নিগৃহলৈ গ'ল। ইতিমধ্যে ৰাজপুৰোহিতে তাপসীসকলক আদৰণি জনাইছে। ৰজাই আশ্ৰম আৰু তপস্বীসকলৰ কুশল-মংগলৰ বুজ ল'লে। তাৰ পিছত ৰজাই কণ্ব মুনিৰ কথা সুধিলত শাৰ্ঙ্গৰৱে ৰজাক ক'লে যে তেওঁলোকৰ কুলপতি কণ্বই শকুন্তলাক ৰজাই গ্ৰহণ কৰিব লাগে বুলি ৰাজপ্ৰাসাদলৈ পঠিয়াইছে। ৰজাই শকুন্তলাৰ কথা সমূলি পাহৰি গৈছে। সেইকাৰণে শাৰ্ঙ্গৰৱৰ কথা ৰজাই একোৱেই বুজিব নোৱাৰিলে। ঋষি দুৰ্বাসাৰ অভিশাপেই এইটোৰ মূল কাৰণ। শাৰ্ঙ্গৰৱ, গৌতমী আৰু শাৰদ্বতই শকুন্তলাক তাতেই এৰি থৈ আশ্ৰমলৈ বুলি উভতি গ'ল। ইপিনে শকুন্তলাই সন্তান প্ৰসৱ নকৰালৈকে পুৰোহিতৰ ঘৰতেই থাকিব বুলি সিদ্ধান্ত লোৱা হ'ল। শকুন্তলাই নিজৰ ওৰণি আঁতৰাই সকলো বৃত্তান্ত কোৱা সত্ত্বেও ৰজাৰ একো মনত নপৰিল। ইপিনে ৰজাৰ নামাংকিত আঙঠিটোও দেখুৱাব নোৱাৰাত শকুন্তলাই নিজৰ ভাগ্যক দোষাৰোপ কৰিলে। ইতিমধ্যে অকস্মাৎ এক দিব্যজ্যোতিয়ে শকুন্তলাক ৰাজপ্ৰাসাদৰ পৰা বোকোচাত লৈ অন্তৰ্ধান হ'ল। সেই দৃশ্যত সকলোৱে স্তম্ভিত হ'ল।

ষষ্ঠ অংক ঃ নগৰৰক্ষক, ৰজাৰ খুলখালিয়েক আৰু হাতবন্ধা অৱস্থাত এজন মানুহক দুজন চিপাহীৰ প্ৰৱেশেৰে ষষ্ঠ অংকৰ আৰম্ভ হোৱা দেখা যায়।

হাতত বান্ধি অনা মানুহজনৰ হাতত ৰজাৰ নাম লিখা উজ্জ্বল আঙঠিটো পোৱাত চিপাহীয়ে নামানে। মানুহজন এজন মাছমৰীয়া, সি শক্ৰাৱতাৰৰ বাসিন্দা। এদিন ৰৌ মাছ এটা জালত পৰাত তাক কাটিলত মাছৰ পেটত সেই আঙঠিটো সি পালে বুলি জনালে। তেতিয়া ৰজাৰ খুলখালিয়েকে আঙঠিটো লৈ ৰজাক দেখুৱাবলৈ গ'ল। ৰজাৰ খুলখালিয়েকে মাছমৰীয়াজনক ৰজাৰ নিৰ্দেশ মতে পুৰস্কাৰ প্ৰদান

হংসপদিকা ঃ ৰজা দুষ্যন্তৰ মহিষী।

কঞ্চুকী ঃ সংস্কৃত নাটকৰ এটি চৰিত্ৰ। কঞ্চুকী জাতিত ব্ৰাহ্মণ আৰু ৰজাৰ অন্তঃপুৰত থাকে। অন্তঃপুৰৰ সকলো বাতৰি ৰজাক জ্ঞাপন কৰে। কঞ্চুকী সকলো কাৰ্যত কুশল, তেওঁ জৰা আৰু বৈক্লব্যযুক্ত।

পৰিৱৰ্তন নঘটাত পৰিচাৰিকাসকলো আচৰিত হ'ল। শকুন্তলাও সেই ঘটনাত অতি আচৰিত হ'ল।

শেষত শকুন্তলাৰ লগত দুষ্যন্ত সাক্ষাৎ হ'ল। ৰজাই শকুন্তলাক প্ৰত্যাখ্যানৰ বেদনা পাহৰি যাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে আৰু ভৰিত দীঘল দি পৰিলে। শকুন্তলাই আৰ্যপুত্ৰ দুষ্যন্তক উঠিবলৈ কৈ শকুন্তলাৰেই পূৰ্বজন্মৰ পাপৰ ফলত এনেকুৱা হৈছিল বুলি ৰজাক সান্ত্বনা প্ৰদান কৰিলে। শকুন্তলাই ৰজাৰ হাতত নামাংকিত আঙঠিটো দেখা পালে আৰু শকুন্তলাই সেইটো নোপোৱাত দুষ্যন্তই তেওঁক চিনিব পৰা নাছিল বুলি ক'লে। তেতিয়া ৰজাই আঙঠিটো আকৌ শকুন্তলাক প্ৰদান কৰা সত্ত্বেও শকুন্তলাই আঙঠিটো গ্ৰহণ নকৰি দুষ্যন্তৰ লগতহে ৰাখিবলৈ ক'লে। মাতলিয়েও দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ লগত শিশুটিৰ মিলনত সন্তুষ্টি প্ৰকাশ কৰিছিল। মাৰীচে দুষ্যন্তক আশীৰ্বাদ কৰিলে। মাৰীচে কণ্ব মুনিকো দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ শুভমিলনৰ বাতৰি পঠিয়ালে। ৰজা দুষ্যন্তই শকুন্তলা আৰু শিশুটিক লগত লৈ ইন্দ্ৰৰ ৰথত আৰোহণ কৰিলে আৰু ঋষিক প্ৰাৰ্থনা জনালে যাতে ৰাজ্যৰ মংগল সাধনত ৰজাই আত্মনিয়োগ কৰিব পাৰে। এয়াই সপ্তম তথা অন্তিম অংকৰ সাৰাংশ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ কাহিনীৰ উৎসৰ কথাখিনি আপুনি নিজৰ ভাষাত লিখক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ প্ৰস্তাৱনাৰ কথাখিনি আপুনি নিজৰ ভাষাত লিখক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ চতুৰ্থ অংকৰ সাৰাংশ আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত পৰিৱেশন কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)।

১২.৬.৩ *অভিজ্ঞানশকুন্তলমৰ* চৰিত্ৰ চিত্ৰণ

আপুনি *শকুন্তলা* নাটকৰ প্ৰত্যেকটো অংকৰ সাৰাংশ অধ্যয়ন কৰিলে। ইয়াত নাটকখনৰ কেইটামান মুখ্য চৰিত্ৰৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পাৰিব।

দুষ্যন্ত ঃ আপুনি জানিব পাৰিছে যে নাটকখনৰ নায়ক হৈছে ৰজা দুষ্যন্ত। তেওঁ হস্তিনাপুৰৰ ৰজা। ৰজা দুষ্যন্ত ধীৰোদাত্ত শ্ৰেণীৰ নায়ক। মহাকবি কালিদাসে দুষ্যন্তক এজন আদৰ্শ ব্যক্তি আৰু নৰপতি হিচাপে চিত্ৰিত কৰিছে। আত্ম-সংযম, উদাৰতা, বীৰত্ব, সাহস, ন্যায়পৰায়ণতা আদি গুণ দুষ্যন্তৰ কাৰ্য-কলাপত প্ৰকাশ পাইছে। ৰজা দুষ্যন্ত স্বভাৱতে অতি ধীৰ প্ৰকৃতিৰ।

প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল তাৰ কাৰণ শকুন্তলাক জ্ঞাপন কৰি দোষ স্বীকাৰ কৰিছিল। মাৰীচ মুনিক তেওঁ দুৰ্বাসাৰ অভিশাপৰ সকলো কথা জনালে। এনেকুৱা কাৰ্যৰ পৰা দুষ্যন্তৰ আদৰ্শ, ন্যায়পৰায়ণতা আৰু নিষ্ঠাৰ কথা অৱগত হ'ব পাৰি।

ৰজা দুষ্যন্ত এজন আদৰ্শ ৰজা, সত্যবাদী, স্পষ্ট বক্তা আৰু শ্ৰদ্ধাশীল ৰজা আছিল। প্ৰজাৰ মংগলজনক কামত তেওঁ সদায় আত্মনিয়োগ কৰিছিল। বেদজ্ঞসকলৰ সমাদৰ আৰু প্ৰজাৰ মংগল সাধনত ৰজাই যেন আত্মনিয়োগ কৰে বোলা কথাৰ পৰা দুষ্যন্তৰ নিষ্ঠাশীলতাৰ আভাস পোৱা যায়।

শকুন্তলা ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ নায়িকা শকুন্তলাৰ ৰূপ-লাৱণ্য অতুলনীয়। নাট্যকাৰ কালিদাসে শকুন্তলাক 'দিব্য-তৰল-জ্যোতি' বুলিহে অভিহিত কৰিছে 'ন প্ৰভা তৰলং জ্যোতিৰুদেতি বসুধাতলাৎ'— অৰ্থাৎ এনেকুৱা সুন্দৰ তলৰ জ্যোতি পৃথিৱীত সৃষ্টি হ'ব নোৱাৰে। স্বৰ্গৰ অপেশ্বৰী মেনকাৰ গৰ্ভত শকুন্তলাৰ জন্ম। নাটকৰ প্ৰথম অংকত দুষ্যন্তই শকুন্তলাক দেখি কোৱা কথাটোত শকুন্তলাৰ অসামান্য ৰূপৰ উমান পোৱা যায়। দুষ্যন্তই শকুন্তলাৰ সৌন্দৰ্যক ফুলৰ সৌন্দৰ্যৰ লগত তুলনা কৰি কৈছে যে শকুন্তলাৰ প্ৰত্যেক অংগ অতি মনোমোহা। বিখ্যাত জাৰ্মান কবি গাঠে (Goethe) শকুন্তলাক বসন্ত কালৰ ফুল আৰু শৰতৰ ফল বুলি অভিহিত কৰিছে। প্ৰথম অংকত শকুন্তলাৰ দৈহিক ৰূপ-লাৱণ্য আৰু তাৰ মাদকতা, সপ্তম অংকত তেওঁৰ ধীৰ-স্থিৰ, শান্ত-সমাহিত ৰূপৰ ছবি আৰু লগতে সৰ্বদমনৰ কথালৈ চাই শকুন্তলাৰ দুটা বেলেগ বেলেগ ৰূপৰ তাৎপৰ্য অনুভৱ কৰিব পাৰি।

দুষ্যন্তই শকুন্তলাক দেখাৰ লগে লগেই তেওঁৰ মনত প্ৰণয়ৰ সঞ্চাৰ হ'ল। তাৰ মূলতেই শকুন্তলাৰ অপূৰ্ব লাৱণ্যমূৰ্তি আৰু পিছত অনুৰাগৰঞ্জিত শকুন্তলাৰ লাজুক লাজুক ভাব দেখি দুষ্যন্ত আৰু বেছিকৈ আকৃষ্ট হোৱা বুলি আমি ক'ব পাৰো। তেওঁ ইমান লাৱণ্যময়ী যে গছৰ বাকলি পিন্ধি থকাতো তেওঁৰ ৰূপে দুষ্যন্তৰ মন মোহিত কৰিলে। প্ৰসাধন অবিহনেই শকুন্তলা দুষ্যন্তৰ দৃষ্টিত অপৰূপ সুন্দৰী।

শকুন্তলা অতি দয়াশীল আৰু মৰমিয়াল। প্ৰকৃতিৰ লগত তেওঁৰ আন্তৰিক সম্পৰ্ক অতি নিবিড়। নাটকত আশ্ৰমৰ তৰু-লতিকাৰ প্ৰতিও শকুন্তলাৰ সোদৰপ্ৰতিম ভাব প্ৰকাশ পাইছে। তেওঁৰ পতিগৃহলৈ যাত্ৰাৰ সময়ত প্ৰকৃতিৰ ভিন্ ভিন্ উপাদানেৰে তেওঁক সজোৱা হৈছে। বনজ্যোৎস্নাক শকুন্তলাই নিজৰ ভনী বুলি আলিংগন কৰিছে। আশ্ৰমৰ হৰিণা পহুৰেও শকুন্তলাৰ বিদায়পৰত চকুলো টুকিছে।

আশ্ৰমত ডাঙৰ-দীঘল হোৱা শকুন্তলা কপট আচৰণত অনভিজ্ঞ। তেওঁৰ আচৰণ সহজ-সৰল আৰু ছলনাবৰ্জিত। দুষ্যন্তই তেওঁক প্ৰত্যাখ্যান কৰাত তেওঁ নিজৰ ভাগ্যকহে তাৰ বাবে দায়ী বুলি ভাবিলে; দুষ্যন্তক কোনো বেয়া কথা নুশুনালে। নাটকখনৰ সপ্তম অংকত দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ পুনৰ্মিলনৰ সময়তো শকুন্তলাই কোনো অভিযোগসূচক কথা দুষ্যন্তক নক'লে। ভাৰতীয় নাৰীৰ আদৰ্শ তেওঁৰ চৰিত্ৰত প্ৰকাশ পাইছে।

আত্মপৰিচয় নিদিয়াকৈ সপ্তপর্ণ গছৰ বেদীত বহি থাকোঁতে প্রিয়ম্বদাই দুষ্যন্তক পর্যবেক্ষণ কৰি কোৱা কথাত তেওঁৰ চোকা পর্যবেক্ষণ-শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা যায়।

প্রিয়ম্বদা নামটোতেই তেওঁৰ চৰিত্রৰ তাৎপর্য নিহিত হৈ আছে। যিয়ে সদায় প্রিয় অর্থাৎ ভাললগা কথা কয়, তেৱেঁই প্রিয়ম্বদা। নাটকৰ সংলাপত প্রিয়ম্বদাৰ এই মিঠা মাত মতা স্বভাৱটো অতি সুন্দৰকৈ প্রকাশ পাইছে। ৰজা দুষ্যন্ত যে শকুন্তলাৰ প্রতি বাৰুকৈয়ে আকর্ষিত হৈছে সেইটো প্রিয়ম্বদাই ব্যক্ত কৰিছে। শকুন্তলাৰ প্রতি দুষ্যন্তৰ প্রেমভাব যে গভীৰ সেইটো প্রিয়ম্বদাইহে বুজিবলৈ অনসূয়াক কৈছিল। শকুন্তলাক প্রণয়-পত্র লিখিবলৈ পৰামর্শ দি প্রিয়ম্বদাই সেই চিঠি নিজে দুষ্যন্তক আশ্রমৰ নির্মাল্য বুলি ৰজাক দি আহিব বুলি কৈছিল। দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাৰ প্রেম বাস্তৱায়িত কৰাত প্রিয়ম্বদাৰ প্রচেষ্টা যথেষ্ট প্রশংসনীয় বুলি ক'ব লাগিব।

প্রিয়ম্বদাইহে শকুন্তলাক পদুমৰ পাতত নখেৰে চিঠিখন লিখিবলৈ বুদ্ধি দিছিল। তদুপৰি শকুন্তলাৰ মনৰ ভাব প্রিয়ম্বদাইহে বুদ্ধি কৰি সুন্দৰভাবে দুষ্যন্তক ব্যক্ত কৰিছিল। শকুন্তলাৰ মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰি তেওঁ অনুৰূপ ব্যৱস্থা গ্রহণৰ সিদ্ধান্ত দিছিল।

বিদূষক ঃ সংস্কৃত নাটকৰ এটি চৰিত্র হৈছে বিদূষক। বিদূষক নামৰ চৰিত্রটো নায়কৰ নলেগলে লগা বন্ধু। *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকৰ বিদূষকে ৰজাক বয়স্য বুলি সম্বোধন কৰিছে। বিদূষকৰ আচল নামটো হৈছে সোমৰাট।

ৰজা দুষ্যন্তই বিদূষকক সুখ-দুখৰ সকলো কথা কয়। বিদূষকে ৰজাক লঘু হাস্যৰসৰ কথাৰে মনত আনন্দ দিয়ে। মৃগয়ালৈ ৰজাৰ লগত গৈ বিদূষকো কষ্ট ভোগ কৰিবলগীয়া হোৱাত বিদূষকে কথাবোৰ কওঁতে নাটকখনত এটি খুহুতীয়া পৰিবেশৰ সৃষ্টি হৈছে। ৰজাই শকুন্তলাক ভাল পোৱাৰ কথাটো কৈ পিছত ধেমালিতহে তেনেকুৱা কথা কৈছে বুলি বিদূষকক কৈছিল। যদি ৰজাই তেনেদৰে নক'লেহেঁতেন তেন্তে পঞ্চম অংকত ৰজাই শকুন্তলাক প্রত্যাখ্যান কৰিবলগীয়া নহ'লহেঁতেন। কাৰণ, বিদূষকে ভাবিছিল যে ৰজাই মৃগয়ালৈ গৈ শকুন্তলাৰ কথাটো তেওঁক এনেয়ে কৈছিল। সেই কাৰণেই শকুন্তলা ৰাজপ্রাসাদলৈ অহাত সকলো ঘটনা দেখি ৰজাৰ অপবাদ হ'ব পাৰে বুলি ভাবি বিদূষক নীৰৱ আছিল।

নাটকখনৰ ষষ্ঠ অংকত বিদূষকে অতি যুক্তিপূর্ণ আৰু আশাব্যঞ্জক কথাৰে দুষ্যন্তৰ মনত সান্ত্বনা দিছিল। এইদৰে বিদূষকক কবিয়ে ৰজাৰ সকলো অৱস্থাত আচল সখাৰ ৰূপত নাটকখনত চিত্রিত কৰিছে।

কণ্ব ঃ কণ্বৰ চৰিত্রটো কালিদাসে পিতৃৰ ৰূপত নাটকখনত প্রতিফলিত কৰিছে। কণ্ব অতি নিষ্ঠাৰে পিতৃৰ দায়িত্ব পালন কৰা আমি দেখিবলৈ পাওঁ।

মালিনী নদীৰ দাঁতিত থকা আশ্রমৰ কুলপতি হিচাপে কণ্বৰ চৰিত্রই নাটকখনত চিত্রিত হৈছে। অনসূয়া, প্রিয়ম্বদা, অতি চেনেহৰ শকুন্তলা— এই তিনিওগৰাকী তাপসীৰ প্রতি কণ্বৰ সমব্যৱহাৰ দেখা যায়। ঋষিয়ে অনসূয়া আৰু

প্ৰকৃতিৰ কথাৰেই আৰম্ভ হৈছে। সূত্ৰধাৰে নটীক গান এটি গাবলৈ কোৱাত নটীয়ে গ্ৰীষ্মকালৰ সুন্দৰ বৰ্ণনা তেনেই কম পৰিসৰত পৰিৱেশন কৰিছে। তদুপৰি নাটকখনৰ প্ৰথম অংকতেই মৃগয়াৰ দৃশ্য। তাত খলা-বমা ভূমি আৰু সমতল ভূমিত ৰথৰ গতিৰ বৰ্ণনা, হৰিণা পহুৰ দৃশ্য আদিত প্ৰকৃতিৰ কথাকে পোৱা যায়। আশ্ৰমৰ গছ-গছনিৰ খোৱোঙত চৰাইৰ বৰ্ণনাতো আপুনি প্ৰকৃতিৰ কথাকেই উপলব্ধি কৰিব পাৰিব।

অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ নাটকখনৰ চতুৰ্থ অংকত প্ৰকৃতিক কবিয়ে বিতোপন ৰূপত পৰিৱেশন কৰিছে। প্ৰথমতে শিষ্য এজনে ৰাতিপুৱাৰ বিৱৰণ দিওঁতে চন্দ্ৰমাৰ অস্তাচল গমন আৰু অৰুণদেৱৰ উদয়াচলত আগমনৰ কথা অতি শুৱলাকৈ পৰিৱেশিত হৈছে। মহাকবিৰ বৰ্ণনাত দোকমোকালিৰ সময়ছোৱাক অতি মনোহৰ ৰূপত উপলব্ধি কৰিব পাৰি। নাটকৰ দ্বিতীয় অংকৰ আৰম্ভণিতেই বিদূষকৰ উক্তিত হাবিত থকা বিভিন্ন জীৱ-জন্তু, পাৰ্বত্য নদীৰ পানীৰ গুণ আৰু বৰণৰ কথায়ো প্ৰকৃতিৰ বহিঃ ৰূপৰ বৰ্ণনালৈ আঙুলিয়াই দিয়ে। তৃতীয় অংকত লতা-কুঞ্জেৰে শোভিত মালিনী নদীৰ কথাতো প্ৰকৃতিৰ চিত্ৰ পৰিৱেশন কৰা হৈছে। তাত প্ৰবাহিত মৃদু বায়ু প্ৰবাহৰ কথাও কবিয়ে বাদ দিয়া নাই। তাত বেত-লতাৰে আগুৰি থকা কুঞ্জৰ কথাও পোৱা যায়।

কবিয়ে মানুহৰ মনৰ অবিচ্ছেদ্য সম্পৰ্কৰ কথাও নাটকত সুন্দৰকৈ প্ৰকাশ কৰিছে। চতুৰ্থ অংকত কোৱা হৈছে যে শকুন্তলাই গছ-গছনিত পানী নিদিয়াকৈ আহাৰ গ্ৰহণ কৰা নাছিল আৰু শকুন্তলাই নিজৰ প্ৰসাধনৰ কাৰণে কেতিয়াও ফুল এপাহিও নিছিঙিছিল। আশ্ৰমৰ তৰু-লতিকাৰ লগত শকুন্তলাৰ আত্মীয় ভাৱৰ ছবিটি কবিয়ে অতি সৰল ভাষাত প্ৰকাশ কৰিছে। সেয়েহে শকুন্তলাৰ বিদায় পৰত কণ্বই প্ৰকৃতিৰ তৰু-লতিকাৰ অনুমোদন বিচাৰিছে। শকুন্তলা পতিগৃহলৈ গমনৰ পথৰ বৰ্ণনাতো প্ৰকৃতিৰ বৰ্ণনা অতি চিত্তাকৰ্ষক। সেই বাটৰ দাঁতিত পদুমৰ পাতেৰে শোভিত অনেক সৰোৱৰৰ শোভাই পথক মনোৰম কৰি তুলিছে। সেই পথটি ডাঙৰ ডাঙৰ গছেৰে শোভিত আৰু তাৰ ফলত ছাঁ থকাৰ কাৰণে সেই পথ সূৰ্যৰ তাপৰ পৰা মুক্ত। তদুপৰি ধীৰে ধীৰে প্ৰৱাহিত বায়ুত পদুমৰ ৰেণুৰ গোন্ধে গোটেই পথ মনোৰম হৈছে। প্ৰকৃতিৰ বহিঃ সৌন্দৰ্যৰ বৰ্ণনাত কালিদাস যিমান সিদ্ধহস্ত, তেনেদৰে মানুহৰ মনৰ সুখ-দুখৰ লগতো প্ৰকৃতিৰ সংবেদনশীলতাৰ বৰ্ণনাও কবি সমানে নৈপুণ্য দেখুৱাইছে। শকুন্তলাৰ বিয়োগত হৰিণাই ঘাঁহ পাগুলিবলৈ এৰা, ম'ৰা চৰায়ে নাচিবলৈ এৰা আদি কথাই তাৰ প্ৰমাণ। আনকি আশ্ৰমৰ চৌপাশে থকা তৰু-লতিকায়ো যেন শকুন্তলাৰ বিয়োগত ম্ৰিয়মান হৈ চকুলো টুকিছে। শকুন্তলাই বনজ্যোৎস্না লতাটিক নিজৰ ভনী বুলি ভবা কথাষাৰৰ পৰাও প্ৰকৃতিৰ লগত মানৱ মনৰ সৌহাৰ্দৰ পৰিচয় পোৱা যায়। প্ৰকৃতি বহিঃ সৌন্দৰ্য আৰু লগতে মানুহৰ লগত প্ৰকৃতিৰ আত্মীয় ভাব— এই দুয়োটা দিশ কালিদাসৰ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকত অতি স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ পাইছে।

নিজৰ ভাগ্যক ধিয়াই সকলো কথাত অতি আত্মসংযমৰ পৰিচয় দিলে। মাৰীচ মুনিয়ে দুষ্যন্ত আৰু শকুন্তলাক সকলো বৃত্তান্ত কৈ তেওঁলোকৰ পৰম কল্যাণ কামনা কৰিলে। এইদৰে দেখা যায় যে নাটকখনৰ প্ৰথম অংকত দেখিবলৈ পোৱা নায়ক দুষ্যন্ত আৰু নায়িকা শকুন্তলাৰ প্ৰেমোন্মাদনা সপ্তম অংকত ধীৰ-স্থিৰ আৰু শান্ত ভাবত পৰিণত হৈছে। প্ৰেমৰ উত্তাল তৰংগ সপ্তম অংকত উৰ্মিহীন স্থবিৰ অৱস্থাগ্ৰস্ত হৈ পৰিছে। এয়ে স্বৰ্গ আৰু মৰ্ত্যৰ মিলন সূচিত কৰিছে। মৰ্ত্যৰ প্ৰেম দিব্য ভাবত উদ্ভাসিত হৈছে নাটকখনৰ সপ্তম অংকত। এইদৰে ই 'বসন্তৰ ফুল আৰু পৰিণত বয়সৰ ফল'; 'স্বৰ্গ আৰু মৰ্ত্যৰ মিলন' *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকত সাধিত হৈছে।

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকখন যে কালিদাসৰ ৰচিত নাটক সেইটো জানিলে।
- *অভিজ্ঞানশকুন্তলম্* নাটকখন যে সাতটা অংকত সম্পূৰ্ণ হৈছে সেইটো জানিলে।
- নাটকখনৰ মূল কাহিনীৰ লগত অৱগত হ'ব পাৰিলে।
- নাটকখনৰ উৎসৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিলে।
- নাটকৰ উৎস-কাহিনীত কালিদাসৰ নিজাকৈ সংযোজনৰ কথা অধ্যয়ন কৰিবলৈ পালে।
- সংস্কৃত নাটকৰ লক্ষণৰ কথা জানিবলৈ পালে।
- নাটকখনৰ নামকৰণৰ কথাও জানিলে।
- নাটকখনৰ প্ৰস্তাৱনা আৰু লগতে প্ৰত্যেক অংকৰ সাৰাংশও অধ্যয়ন কৰিবলৈ পালে।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১) Kale, M. R. (ed.) (Reprint-1998) *The Abhigna-nas'akuntalam of Kalidasa;* Delhi : Motilal Banarsidass.

২) Keith, Barriedal A. (Reprint-1998) *The Sanskrit Drama;* Delhi : Motilal Banarsidass.

৩) Bose R. M. (ed.) (1969) *Abhigna-nas'akuntalam;* Delhi : Motilal Banarsidas.